

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

**Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a
İadeitibar Süreci**

**Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu And Hasan Polatkan
To Refundable Credit Process**

Sinan KIYANÇ¹

Öz

27 Mayıs 1960 Darbesi ile gözaltına alınan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, Yüksek Adalet Divanı yargılamaları sonrasında idam edilmişlerdir. Demokratikleşme sürecindeki ülkede darbe ve sonrasındaki gelişmeler uzun yıllar sürecek tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi toplumsal hafıza da bu olgu ile yer etmiştir. Ülkenin darbe sonrasında demokratikleşme sürecinde darbenin izleri silinmeye çalışılmış bu kapsamda idam edilenlerin cenazelerinin ailelere verilmesi ve iadeitibar meselesi birçok kez gündeme gelmiş ve girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu durum ordu tarafından tepkiyle karşılanmış ve adeta bir hesaplaşma olarak değerlendirilmiştir. Demokrat Parti mirasından faydalanmak için olgu birçok kez gündeme getirilmiş ve seçim kampanyalarında kullanılmıştır. Ordunun tepkisi ve politikacıların oy kaygıları iadeitibar meselesinin uzun yıllar çözülememesine neden olmuştur. Tüm engellere rağmen süreç 1990 yılında neticelenebilmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşı İmralı adasından İstanbul'daki Anıt Mezara taşınmıştır. Yapılan yasal düzenleme ile Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın isimleri tesis, sokak vs. verilmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, 27 Mayıs 1960 Darbesi, İdam, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, İadeitibar, Adalet Partisi, Anavatan Partisi.

Abstract

Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan who were detained with the coup of 27 May 1960 were executed by the Supreme Court of Justice. The coup and subsequent developments in the country in the process of democratization have brought many years of debate. The social memory of the coup of 27 May 1960 was also included with this phenomenon. In the process of democratization after the coup, the traces of the coup were tried to be erased and the issue of the funerals of the executed and returned to the issue came to the agenda many times and attempts were made. However, this situation was reacted by military tutelage in the country and it was considered as a reckoning. The pressure and threats of military tutelage prevented the steps in this regard. However, in order to benefit from the legacy of the Democratic Party, the phenomenon has been raised and used in election campaigns. The attitude of The Army and the concerns of the politicians to vote had caused the issue of repatriation to last for many years. In spite of all obstacles, the process was able to result in 1990. The bodies of Adnaiden Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan were moved from İmralı Island to the Mausoleum in İstanbul. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan names the facility, street etc. provided.

Keywords: Adnan Menderes, May 27 1960 Coup, Execution, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refundable Credit, Justice Party, Motherland Party.

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe ile tanışmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde emir komuta dışında örgütlenen cunta, yaşanan siyasi gerginlikten faydalanarak uzun süredir hazırlanan darbe planını hayata geçirmiş ve üç buçuk saat süre içerisinde ülke idaresini ele almıştı. Milli Birlik Komitesi adı altında otuz sekiz üyeden oluşan askeri yönetim², 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimi sonrası kurulan hükümete kadar ülke idaresini yürütmüştür (Demirel, 2011; İpekçi ve Coşar, 2010). Milli Birlik Komitesi'nin feshedilmesine karşın asker, siyaset üzerinde etkin bir rol üstlenmiş ve gelişmeleri yakından takip etmiştir (Erkanlı, 1987: 94).

Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe ile son bulmuştu. Başbakan Adnan Menderes, darbeden hemen önce Eskişehir'e gitmiş, darbe sabahının ilk saatlerinde Kütahya'ya doğru yola çıkmıştı. Menderes, Kütahya yolunda savaş uçakları tarafından taciz edilmiş, bu zor yolculuk sonrasında Kütahya'da gözaltına alınmıştı. Menderes, Hava Kuvvetleri Komutanı olarak ülkedeki bir başka askeri müdahale olan 12 Mart 1971 Muhtırası'nın önemli isimlerinden Albay Muhsin Batur eşliğinde Ankara'ya getirilmişti (Batur, 1985: 82-86).

Adnan Menderes'in gözaltına alınması darbeciler için son derece önemli bir adımdı. Milli Mücadele'de önemli görevler üstlenmiş ve Mustafa Kemal Atatürk döneminde bakanlık görevlerinin yanı sıra başbakanlık görevinde de bulunmuş, ülkenin ilk sivil Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes'inde aralarında bulunduğu hedefteki isimlerin gözaltına alınmıştı. Milli Birlik Komitesi bu isimlere ne olacağı konusunda fikir birliğinde değildi. Bir kısım yargılanması ve kararın yargı tarafından verilmesini savunurken, daha sonra komiteden tasfiye edilecek 14'lerin çoğu yurtdışı sürgün formülünü savunmuşlardı (Türkeş, 2000: 53; Erkanlı, 1972: 118).

Milli Birlik Komitesi ülke yönetiminde bulunduğu 27 Mayıs 1960-15 Ekim 1961 arasında başta anayasa olmak üzere birçok kapsamlı değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler ülke tarihinde darbenin önemli izleri olarak yer almıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ülke tarihinde bıraktığı bir başka iz ise Yassıada Mahkemeleri olarak bilinen Yüksek Adalet Divanı yargılamalarıdır. 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” ile Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulması kararlaştırılmıştı. Kanuna göre Yüksek Adalet Divanı idam dışındaki tüm kararları kesindi; ancak idamlar Milli Birlik Komitesi tasdikine bağlanmıştır (Resmi Gazete, 1960).

² Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında 38 üyeden oluşmuştur. Ancak Milli Birlik Komitesi içerisindeki fikir ayrılıkları nedeniyle 13 Kasım 1960 tarihinde 14 üye tasfiye edilerek, yurtdışında zorunlu göreve gönderilmiştir.

Yüksek Adalet Divanı yargılamalarına 14 Ekim 1960 tarihinde başlamış ve 15 Eylül 1961 tarihindeki duruşmasında kararı açıklamıştı. Yargılamalarda 592 sanıktan 123'ü beraat etmiş, 5 sanık hakkında açılan davalar düşmüş, 31 müebbet hapis, 418 sanık hakkında ise muhtelif hapis cezaları, 15 isim hakkında idam kararı verilmişti. Bu isimler arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun bulunmaktaydı. Yüksek Adalet Divanı tarafından verilen idam kararlarının görüşüldüğü toplantıda Milli Birlik Komitesi'nde fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı. Oylamada Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay, Sami Küçük, Osman Köksal, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak, Selahattin Özgür, Kamil Karavelioğlu toplam dokuz üye ret verirken; Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Vehbi Ersü, Kadri Kaplan, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız, Refet Aksoyoğlu, Mehmet Özgüneş, M. Şükran Özkaya, Emanullah Çelebi olmak üzere 13 üye onay vermiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamları onaylanmıştı. Celal Bayar'ın 65 yaşından büyük olması nedeniyle idam cezası ömür boyu hapse çevrilmiş, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamları 16 Eylül 1961 tarihinde Adnan Menderes ise sağlık sorunları nedeniyle bir gün sonra yani 17 Eylül 1960 tarihinde İmralı Adasında infaz edilmiştir.³ İdamlar toplumsal hafızada önemli bir yer ettiği gibi ülke siyasetinin şekillenmesinde rol oynayacak bir miras bırakmıştı (Küçük, 2008: 127; Menderes, 2012: 199).

İdamlar ülke tarihinde derinden yer etmiş, toplum nezdinde derin bir acıya neden olmuştur. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a iadeitibar meselesi birçok kez gündeme gelmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında gözaltına alınan ve Yüksek Adalet Divanı'nın tartışmalı yargılamaları neticesinde idam edilen üç isme iadeitibar meselesi seçim meydanlarında sık sık kullanılmış, politik çekişmeler nedeniyle çözüme kavuşamamıştı. Meselenin çözümü için atılan samimi adımlar politik çekişmeler nedeniyle sonuca ulaşamamıştı. Bunun yanı sıra ordunun tepkisi karşısında geri adım atılmıştı. Bu durum siyasiler tarafından meselenin çözüme kavuşturulmasındansa seçim dönemlerinde önemli bir propaganda malzemesi olarak varlığını devam ettirildiği görülmektedir. Bu nedenle iadeitibar meselesi 29 yıllık bir süreç sonunda çözüme kavuşabilmişti. Bu süreçte atılan adımlar cenazelerin ailelere verilmesi ve iadeitibar süreci olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Başbakan Adnan Menderes'in idam edilmesi, uzun yıllar başbakanlık görevini üstlenenler için tehdit unsuru olarak kullanılmıştı. (Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel TBMM komisyonuna yaptığı açıklamada 1966 yılında Giresun'da kendisine gelen bir notta "*Menderes'i astık*

³ Turan Dilligil, İmralı Adası'ndaki mezarların uzun yıllar son derece kötü durumda olduğuna dikkat çekmiştir. İadeitibar sürecinde yaşanan gelişmelere karşın mezarların içler açısı durumu gündeme bile gelmişti. Mezarların bu durumuna tanık olan devlet kurumlarına birçok iş yapan yüklenici Kerim Uzuner mezarların durumunu düzeltmiştir. Dilligil, Uzuner'in bu hamlesi sonrasında hakkında soruşturma açıldığını ifade etmiştir (Dilligil, 1989).

seni de asarız” diye yazdığını belirtmişti.) Bu nedenle atılan adımların birçoğunda bu tedirginliğin izleri görülmektedir. Böylece iadeitibar meselesinde olduğu gibi darbelerin izlerinin silinmesinde birçok kez geri adım atılmıştır (TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 2012: 14).

Demokrat Parti iktidarına 27 Mayıs 1960 Darbesi ile son verilmişse de güçlü bir miras bırakmıştı. Bu miras idamlar sonrasında iyice güçlenmişti. 15 Ekim 1961 tarihindeki Milletvekili Genel Seçiminde Demokrat Parti mirasını paylaşan Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Demokrat Parti'nin katıldığı son seçim olan 27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçiminde aldığı oydan daha fazla oy almıştı (TBMM, 2019a; TBMM, 2019b). Demokrat Parti mirasının güçlü etkisi üç parti arasında kavgaya dönüşmüştü. Adalet Partisi bu miras sayesinde 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçiminde % 52,87 oy oranı ile ilk sırada yer almış ve tek başına iktidar olmuştur (TBMM, 2019c).

Adalet Partisi, Demokrat Parti bünyesinde geniş bir kesim tarafından desteklenmiş, devam partisi olarak görülmüştür. Bu nedenle parti kuruluşu itibariyle Demokrat Partilere yönelik af kampanyası yürütmüştür. Bu beklenti sadece partinin değil toplumunda beklentisi haline gelmişti. Mitinglerde af yazan dövizler bu beklentinin bir göstergesiydi. Adalet Partisi'nin tutumu siyasi ortamda af tartışmaları başlatmıştı. Tepkiler gecikmemişti. Cemal Gürsel'in sarf ettiği “...*Yassıada kararları siyaset adamları için örnek teşkil edecektir*” sözleri bu mirası sahiplenen siyasi parti liderleri için açıktan bir tehditti. Bu tehdit 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Ragıp Gümüşpala'nın ve sonrasında partinin genel başkanı olan Süleyman Demirel'in birçok kez geri adım atmasına neden oldu (Demirel, 2013: 29).

Af çalışmaları tepkilerin gölgesinde devam etmişti. Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi koalisyonu kendinden önce Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi koalisyonundan kalan süreci devam ettirmiş ve Demokrat Partilere yönelik “*Anayasayı İhlal Suçundan Yüksek Adalet Divanınca Mahkum Edilen Cezalarının Kısmen Affı Hakkında Kanun*” Parlamentoda kabul edilmesini ve sağlamışlardı (Resmi Gazete, 1962: 8846). Kanun tepkilere neden olmuştu. Çıkan olaylarda AP Genel Merkezi taşlanmıştı. Milli Devrim Ordusu imzalı bildirimler dağıtılmıştı. Milli Devrim Ordusu, gazetelere gönderdiği bildirimlerde “*Menderes dönemini geri getirmek isteyen gericilere dur demek üzere bir Atatürk ve devrim ordusu*” kurulduğunu ve “*memleketin Menderes artıkları, komünistler ve ırkçılardan temizlendiği gün huzura kavuşacağını*” belirtmişlerdi. Bu durum 1963 yılında çıkarılan af kanununun sınırlarını belirlemişti. Af kanunu Demokrat Partililer kapsamamıştır. Bir başka tepki ise Celal Bayar'ın şartlı tahliyesi sonrasında gerçekleşmiştir. Celal Bayar hastalığı nedeniyle Kayseri'den Ankara'ya ulaştığında savaş uçakları alçak uçuş yapmışlardı. Adalet Partisi Genel Merkezi bir kez daha taşlanmıştı. Demokrat Partilerin siyasi haklarının iadesi konusunda 1974 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin de desteği ile Meclis'te kabul edilen tasarı Türk Silahlı Kuvvetleri'nden gelen tepki ile Senato'da kanunu getiren Adalet Partililer tarafından geri çekilmişti. 1965 yılında tep başına iktidara gelen Adalet Partisi, af konusunu hükümet programına almıştı.

İktidarın bu hamlesi ordudan tepki ile karşılaşmış ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural, Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'na bir mektup (Tural Mektubu) göndermiş, iktidarın bu hamlesini esefle karşıladığını ifade etmişti. Başbakan Demirel, Tural'ın mektubuna karşılık basında açıklama yapmış ve kararın TBMM tarafından verileceğini belirtmiştir. Bir başka tepki ise Senato'daki Milli Birlik Grubu af çalışmalarını "*Anayasanın başlangıcında belirtilen ilkeleri yok etme*" olarak nitelemiş ve hükümeti uyarılmıştı (Çınar, 2012:546-547).

Adnan Menderes'in idamı, Demirel'in siyaset arenasında aldığı kararlarda etkili olmuştu. 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçiminden Adalet Partisi büyük zafer ile ayrılmıştı. 27 Mayıs 1960 tarihinde iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti mirasından yükselen Adalet Partisi tek başına iktidarı ele geçirmiş ve Süleyman Demirel başbakanlık koltuğuna oturmuştu. Başbakanlık koltuğuna oturan Demirel'in ilk açıklamalarının, "*Hayal gibi önümde dünya kadar idam sehpa gördüm*" şeklinde olması bu gücün ardında tedirginliğin varlığını ortaya koymuştur (Çavuşoğlu, 2016: 1044).

Adalet Partisi'nin ikinci kez tek başına iktidar olması sonrasında 13 Mart 1970 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından Senatoda Hükümet programı okunmuştu. Program sonrasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Süleyman Demirel'in, Adnan Menderes hakkında olumlu ifadeleri karşısında Senatoda üyeler tarafından tepkiyle karşılaşmış ve Menderes üzerinden hararetli bir tartışma yaşanmıştır. Demokrat Parti yıllarında yaşananların tartışılması üzerine Demirel, "*Bırakın bu hesapları açmayı. Açmayın bu hesapları. 1960 Türkiye'sinde bir Başbakan asılmamalıydı.*" Sözlerine karşılık Saffet Ural, "*1970 de de asılabilir*" cevabı tartışmanın iyice alevlenmesine neden olmuştur. Başbakan'a karşı ifade edilen bu sözler dönemin hassasiyetini ortaya koymada son derece önemli bir örnektir (TBMM, 1970: 370).

Yukarıda belirtilen tepkilerin yanı sıra iadeitibar meselesinin çözümünü engelleyen bir başka unsur, meselenin siyasi bir kazanç halini almasıdır. Demokrat Parti mirasından yükselen Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi meseleyi siyasi kazanç haline getirmiş, seçim meydanlarında sık sık kullanmışlardır. Seçim kampanyalarında kullanılması olgunun çözümünde bir başka engeldir. Başbakan Bülent Ecevit'in cenazelerin ailelere verilmesi hususunda teklifinin aileler tarafından kabul edilmesi oy kaygısı nedeniyle Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından engellenmiştir. Daha sonra bu olgu Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi arasında önemli çekişmeye, dolayısıyla oy kazanma çabasına sahne olmuştur (Bulut, 2009: 73-90).

İdamların hemen ardından Menderes ailesi cenazenin teslimi için başvuru yapmıştı. Yapılan başvuru Hıfzıssıhha Kanunu'na göre, cenazenin taşınması için beş yıllık süre zorunlu kılındığından, reddedildi. Böylece cenazelerin ailelere teslimi için beklenmişti. Beş yıl boyunca yasal engelin yanı sıra darbenin de etkisi nedeniyle bu süre zarfında konu gündeme gelmedi. Cenazelerin ailelere verilmesi Demokrat Partililere yönelik af çabalarının başarıya ulaşmasından hemen sonra Adalet Partisi tarafından gündeme getirildi ancak kamuoyunda sert tepki ile karşılaştı. Bu tepki neticesinde

cenazelerin ailelere teslimi gerçekleşmemiştir. Bu olaydan sonra cenazelerin ailelere teslimi birkaç kez gündeme gelmiştir. Ancak Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in tepkiler neticesinde geri adım atması nedeniyle mesele çözüme kavuşmamıştır. Cenazelerin ailelere teslimi konusunu gündeme getiren bir başka isim Bülent Ecevit'tir. 1974 yılında Başbakanlık koltuğuna oturan Bülent Ecevit ailelerle görüşerek talep etmeleri durumunda cenazelerin ailelere verileceğini belirtmişti. Süleyman Demirel yıllarca seçim meydanlarında bol bol kullandığı meselenin Bülent Ecevit tarafından çözüme kavuşturulmasının kendisine oy kaybettireceği nedeniyle kaygılanmıştır. Süleyman Demirel ailelerle görüşerek teklifi reddetmelerini, kendisinin iktidara geldiği zaman cenazelerin devlet töreni ile ailelerin istediği bir yere nakledileceğini ifade etmişti. Aileler Süleyman Demirel'in çabası neticesinde teklifi reddetmişlerdi. Süleyman Demirel kısa süre sonra iktidara gelmesine karşın verdiği sözü yerine getirmemiştir (Menderes, 2012: 363). Demirel'in bu adımı parti içinde tepkiye neden olmuştur. Demirel, parti içindeki muhalefeti güçlendirmemek için konuyu gündemden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda TBMM'de Adalet Parti Bolu Milletvekili Müfit Bayraktar'ın "*Merhum Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun naaşlarının nakline ilişkin Başbakan'dan sözlü soru önergesi*" cevapsız bırakılmıştır.⁴

Cenazelerin ailelere teslimi 1987 yılında Turgut Özal ve arkadaşları tarafından TBMM gündemine getirilmiştir. Yasal düzenlemenin çözüme kavuşturulmaması üzerine 1990 yılında yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. TBMM'de meselenin çözülmesi yönünde tutumun ağır basması ve kamuoyunun desteği ile Adnan Menderes ve arkadaşlarının cenazeleri devlet töreni ile Topkapı Anıt Mezarına nakledilmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan isimleri ülkenin birçok önemli tesis ve eserlerine verilmiştir.⁵

Çalışma da konu sınırlaması yapılarak 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında yaşanan gelişmeler ışığından iadeitibar meselesi ele alınmaktadır. Konu sınırlaması yapılarak 29 yıllık süreçte çözüm adımlarının yanı sıra çözüme kavuşmamasının nedenleri ortaya konulmaktadır. Darbelerin izlerinin silinmesi ve acılarının sarılması hiç şüphe yok ki ülke demokrasileri için son derece önemli olduğundan iadeitibar da bu kapsamda düşünülebilir. Oysa şu bir gerçektir ki iadeitibar meselesi çözüme kavuşması ülke demokrasisine katkı sağlasa da beklenen etkiyi etmemiş, ülke yeni askeri müdahaleler ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu sürecin aydınlatılması tarihsel sorumluluk açısından

⁴ Bolu Milletvekili Müfit Bayraktar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun naaşlarının nakli konusunda ilk önergesini Başbakan Bülent Ecevit'e vermiştir. Süleyman Demirel'in 1976 yılında başbakan olmasından hemen sonra Bayraktar bu kez aynı önergeyi Süleyman Demirel'e vermiş ancak her iki isimden cevap alamamıştır (TBMM, 1974: 8; TBMM, 1977: 16). Adalet Partisi'nde muhalif milletvekilleri Ferruh Bozbeyli başkanlığında 1970 yılında Demokratik Parti'yi kurmuşlardı. Adalet Parti'den bu süreçte ayrılan isimler arasında Adnan Menderes'in oğullarından Yüksek Menderes ile Mutlu Menderes'te bulunmaktaydı (Boztemur, 2017: vii).

⁵ Günümüzde Adnan Menderes ismi başta İzmir'de bulunan Uluslararası Havalimanı (Adnan Menderes Havalimanı) ve Aydın'da bulunan üniversite (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi) olmak üzere birçok tesiste; Hasan Polatkan'ın ismi Eskişehir'de bulunan Uluslararası Havalimanı (Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı) yanı sıra Fatin Rüştü Zorlu gibi Milli Eğitime Bakanlığı'na bağlı okullarda, sağlık kuruluşları, kültür merkezleri, cadde ve sokakta isimleri yaşatılmaktadır.

ele alındığından son derece önemli bir yerde durmaktadır. Bu sorumluluk anlayışıyla 29 yıllık iadeitibar süreci anı ve hatıralar, meclis zabıtları, süreli yayınlar ve araştırma eserlerinden elde edilen bulgularla aydınlatılmaktadır.

1. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve 27 Mayıs 1960 Darbesi

Darbelerin başarısında en önemli adım devlet başkanları ve üst düzey yöneticilerin gözaltına alınmasıdır. Böylece darbe karşısında oluşabilecek direnç engellenebilirdi. Bu nedenle darbelerin en kritik dakikaları bu isimlerin darbeciler tarafından ele geçirilme sürecinde yaşanmaktadır (Luttwak, 1969: 153). 27 Mayıs 1960 Darbesi'nde de en kritik dakikalar Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ve Başbakan Adnan Menderes'in gözaltına alınmasında yaşanmıştı. Darbenin hemen öncesinde bir dizi temaslarda bulunmak üzere Eskişehir'e giden Başbakan Adnan Menderes, darbe sabahında Kütahya'ya hareket etmişti. Kütahya'da gözaltına alınan Adnan Menderes Ankara'ya getirilmişti (Batur, 1985: 82-86). Adnan Menderes ve beraberindekiler Ankara'dan yargılamaların yapılacağı Yassıada'ya götürülmüştü. 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan kanunla Yüksek Adalet Divanı kurulmuştu. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesin olduğundan temyiz yolu kapatılmış, sadece idam kararları Milli Birlik Komitesi onayına bırakılmıştı (Resmi Gazete, 1960).

Yargıtay 1. Dairesi başkanı Selim Başol'un 3 Ekim 1960 tarihinde başkan atanmasıyla Yüksek Adalet Divanı çalışmalarına başladı. Yassıada Mahkemeleri olarak da bilinen Yüksek Adalet Divanı yargılamalarında Adnan Menderes aleyhine; 6-7 Eylül Olayları, Bebek Davası, İpar Davası, Örtülü Ödenek Davası, Radyo Davası, Topkapı Olayları Davası, Geyikli Olayları Davası, Kayseri Olayları Davası, Demokrat İzmir'in Tahribi Davası, İstanbul-Ankara Olayları Davası, İstimlak Davası, Vatan Cephesi Davası ve Anayasa İhlali Davası açılmıştı. Fatin Rüştü Zorlu aleyhine:6-7 Eylül Olayları, İpar Davası, Radyo Davası, İstanbul-Ankara Olayları ve Anayasa İhlali; Hasan Polatkan aleyhine, Anayasa İhlali Davası, İstanbul-Ankara Olayları, Vinylex Davası, İpar Davası, İrtikâp Davası, Döviz Kaçakçılığı (Barbara) Davası, Örtülü Ödenek Davası, Gayrimeşru Servet İktisabı Davası, Görevi Kötüye Kullanma Davası ve Halkı Silahlandırma Davası açılmıştı (TBMM, 1961; BCA, 10-9-0-0. 330.1018.3.).

Yüksek Adalet Divanı 15 Eylül 1961 tarihinde kararını açıklamıştı. Yargılamalar neticesinde 15 idam, 464 mahkûmiyet, 128 beraat vermişti. İdam kararlarının onaylanması için Milli Birlik Komitesi'ne sunulmuştu. Milli Birlik Komitesi tarafından yapılan oylamada Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam cezaları onaylandı Cumhurbaşkanı Celal Bayar-65 yaşından büyük olduğundan idam cezası ömür boyu hapse çevrildi. İdam cezası alan diğer sanıklar: Refik Koraltan, Ağâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ile Rüştü Erdelhun'un cezaları da ömür boyu hapse çevrildi (Resmi Gazete, 1961).

İdam kararlarının Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanması sonrasında Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 tarihinde idam edilmişti. Adnan Menderes karar açıklanmasından önceki gece (14 Eylül'ü 15 Eylül'e bağlayan gece) fazla miktarda uyku hâpi olarak intihar girişiminde bulunmuştu. Menderes'e ilk müdahale 06:30'da yapıldı. Menderes, müdahalelere rağmen duruşmaya katılamamıştı. Ancak duruşma için gelen gazetecilere gösterilmişti. Böylece Menderes'in son durumu böylece teşhir edildi. Adnan Menderes rahatsızlığı nedeniyle bir gün sonra 17 Eylül 1961 tarihinde idam edildi (Topçu ve Topçu, 2017: 72-73). Milli Birlik Komitesi Adnan Menderes'in idamı sonrasında aşağıdaki bildiri ile idamı duyurmuştu: "*Ord. Prof. Dr. Sedat Tavat, Amiral Bristol Hastahanesi Dâhiliye Servisi şefi Dr. Nevzat Yeginsu ve Yassıada garnizonu Hastanesi Tabiplerinden Dr. Galip Bozalioğlu, Dr. Ahmet Karahaliloğlu, Dr. Zeki Kebapçioğlu ve Dr. Sedat Yürütgen'den müteşekkil heyet tarafından düşük Başvekil Adnan Menderes'in sıhhi muayenesi yapılmış ve sıhhi durumunun tamamen normale döndüğü raporla tespit edilmiştir. 2. Yüksek Adalet Divanınca verilen ve Milli Birlik Komitesince tasdik edilen idam cezası hükmü infaz edilmiştir. Tebliğ olunur*" (Milliyet Gazetesi, 1961c).

İdamlar sonrasında ülke yönetimini sivil iktidara bırakmak için milletvekili seçim süreci başlamıştı. Bu nedenle Yüksek Adalet Divanı kararları açıklanmadan önce Milli Birlik Komitesi ile partiler arasında seçim propagandalarının nasıl yapılacağı hususunda "*Milli Anlaşma*" imzalanmıştı. Milli Anlaşma'nın 4. maddesi Yüksek Adalet Divanı kararları ile ilgiliydi. İlgili maddede Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği kararların münakaşa konusu yani propaganda malzemesi yapılmayacağı anlaşmada yer almıştı (Cumhuriyet Gazetesi 1961c). Bu anlaşma sonrasında ülkedeki basın kuruluşları ile masaya oturan Milli Birlik Komitesi, seçim sürecini ve sonrasında yapılacak haberlerin niteliklerini belirlemiştir. İlgili görüşme neticesinde Milli Anlaşma'da kabul edilen hususların tümü "*Türk Basın Andlaşması*"nda da kabul edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1961a).

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında 15 Ekim 1961 tarihinde Milletvekili Genel Seçiminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamaması Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kaygılara neden olmuştu. Hem askerlerin kaygılarını sonlandırmak hem de ülkedeki yeni siyasi hayatın nasıl şekilleneceği konusunda 24 Ekim 1961 tarihinde Çankaya Köşkü'nde Cemal Gürsel başkanlığında, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanları ile siyasi parti liderleri bir araya gelmişti. Cemal Gürsel başkanlığında Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı yeni siyasi sürecin nasıl olacağı ile ilgili unsurları belirtmişti. Yeni iktidarın sınırlarını çizmişlerdi. "*Çankaya Protokolü*" olarak adlandırılan bu mutabakatın ikinci maddesinde Yassıada Mahkûmları hakkında af mevzu bahis olunmayacağı kararlaştırılmıştır. Böylece seçim sürecinde olduğu gibi sonrasında da Yassıada mahkûmları unutuldu (Cumhuriyet Gazetesi, 1961b).

2. Demokrat Parti Geleneği

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yayılmaya başlayan demokratikleşme kapsamında Türkiye'de çok partili hayata geçmiştir. Daha öncesinde iki kez denenen ancak daha sürecin başında sonlandırılan çok partili hayata geçiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında istikrarlı bir şekilde

yürütülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi içinde farklı sesler yükselmeye başlamıştı. Bunun ilk göstergesi 1945 yılı bütçe görüşmelerinde yaşandı. Görüşmelerde Celal Bayar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Yusuf Hikmet Bayur ve Emin Sazak bütçeye red oyu verdiler. Bu kontrollü tepki devamında ülke gündemini uzun süre meşgul eden bir başka önemli adımda ortaya çıktı. Köylüyü topraklandırmak amacıyla hazırlanan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” toprak sahipleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Görüşmeler sırasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü “Dörtlü Takrir” adıyla bir öneri verdiler ve yasanın yeniden ele alınmasını istediler. Önerilerinin kabul edilmemesine karşın muhalif tavırlarını serleştiren bu isimlerden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, Cumhuriyet Halk Partisi’ni eleştiren yazılar kaleme aldılar. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi tarafından tepkiye neden olmuş ve takrir veren üç isim, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmişlerdi. Celal Bayar ise arkadaşlarının ihraçlarını protesto etmiş ve partiden istifa etmişti. Bayar istifasının hemen ardından 1 Aralık 1945 tarihinde yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştı. Yeni süreçte yeni partiler kurulmaya başlamıştı. Bunlardan ülke tarihinde önemli bir yer edinen Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Kuruluşunun hemen sonrasında ilk sınavını 21 Temmuz 1946 tarihinde veren Demokrat Parti, Milletvekili Genel Seçiminde 64 milletvekili kazanmıştı. Ülke tarihinde tartışmalara neden olan seçimde açık oy ve gizli sayım unsuru seçimin güvenilir olmadığını göstermektedir. 14 Mayıs 1950 tarihindeki seçime kadar sıkı bir muhalefet yürüten Demokrat Parti, bu tarihte yapılan Milletvekili Genel Seçiminde büyük zafer kazanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin 27 yıllık iktidarına son vermişti. Demokrat Parti 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne kadar tek başına ülkeyi yönetmiştir (Demirel, 2011).

Demokrat Parti iktidarına 27 Mayıs 1960 Darbesi ile son verilmesine karşın, parti büyük bir miras bırakmıştı. Bu mirastan Adalet Partisi doğmuştu. Adalet Partisi bu miras üzerinde Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile mücadele etmişti. Nihayetinde Adalet Partisi bu miras üzerinden hızla güçlenmiş, Demokrat Parti tabanında benimsenmişti. Adalet Partisi, 1961 Anayasa Referandumunda “hayır” politikası yürütmüştür. Bunun yanı sıra 1961 Milletvekili Genel Seçiminde tüm engellemelere karşın Demokrat Partililere af konusunu propagandasında bol bol kullanmıştı. Bu propaganda son derece etkili olmuş ve seçimlerde büyük başarı (%34,8 oy oranı ile 158 Milletvekili) kazanmıştı. Bu kadar kısa sürede böylesinde bir güce erişmesinde hiç şüphe yok ki Demokrat Parti mirası etkili olmuştu. Genel Başkan Ragıp Gümüşpala’nın hayatını kaybetmesi sonrasında genel başkanlık koltuğuna oturan Süleyman Demirel ile Adalet Partisi gittikçe güçlenmişti. Süleyman Demirel partinin asker ile ilişkilerini iyileştirmek için emekli birçok askeri parti saflarına katmış, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’a bizzat Cumhurbaşkanlık teklifi sunarak bu göreve gelmesinde etkin rol oynamıştı (Bulut, 2009: 80-81).

Demokrat Parti mirasından hızla yükselen Adalet Partisi, Demokrat Partililere yönelik af çalışmalarını 1961 Milletvekili Genel Seçimi ile başlattı. Af tartışmaları kapsamında yaşanan birçok kriz nedeniyle çalışmalar sürekli ertelenmişti (Kıyanç, 2018: 99-100). Adalet Partisi’nin seçim

öncesinde olduğu gibi seçim sonrasında da odaklandığı unsur Demokrat Partililere yönelik af konusuydu. 27 Mayıs 1960 Darbesi gölgesinde Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi koalisyonunda kurulan 26. Hükümetin gündeminde sürekli af olmuştur. İki partinin karşıt tutumları nedeniyle hükümetin ömrü son derece kısa olmuştur. Adnan Menderes'in idamının yıl dönümünde 17 Eylül 1962 tarihinde düzenlenen gösterilere af konusu damga vurmuştu. Adalet Partisi'nin tutumu ordu içerisinde "*Milli Devrim Ordusu*" ve "*Kuvayı Milliye*" adında kurulan gruplar af taleplerini sert şekilde eleştiren bildirimler dağıtmışlardı. Genelkurmay Başkanlığı bu davranış karşısında sessiz kalmıştı. Kayseri Cezaevi'nde tutuklu bulunan Celal Bayar'ın sağlık durumunun bozulduğu gerekçesiyle şartlı olarak tahliyesine karar vermişti. Bayar tahliyesi üzerine yaptığı açıklamada bunun şartlı ve kısa süreli (altı ay) bir tahliye olduğuna ve diğer hükümlü hastalara dikkat çekmişti (Bayar, 1999: 102; Gülmez ve Aşık, 2014).

Celal Bayar'ın tahliyesi Adalet Partililer için bir zaferdi. Bayar'ı Kayseri'den Ankara'ya onlarca arabanın yer aldığı konvoy takip etmiş ve 23 Mart 1963 tarihinde Ankara'da büyük bir kalabalık karşılamıştı. Bayar'ın Ankara'ya gelişi bir başka noktada büyük olaylara neden olmuştu. Milli Türk Talebe Birliği, Bayar'ın gelişini protesto etmek için Anıtkabir'e çelenk bırakmış sonrasında Adalet Partisi Genel Merkezi önünde protesto gösterileri yapmış, genel merkezi taşlamışlardı. Olaylar sonrasında Ankara son derece hareketli saatler geçirmiş güvenlik önlemleri en üst seviyeye çıkarılmıştı. Milli Güvenlik Kurulu yaptığı açıklamada yaşanan olaylar nedeniyle kaygı durduklarını ve asayişin sağlanması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmişti (Yılmaz, 2017: 30-31; Cumhuriyet Gazetesi, 1963a: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 1963b: 1). Hükümet olaylar sonrasında Celal Bayar konusunda geri adım atmıştı. Celal Bayar bir kez daha Kayseri Cezaevi'ne gönderilmişti. Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'ne tekrar gönderilmesi sonrasında sağlık sorunları gündemde sık sık yer bulmuştu. İlerlemiş yaşı nedeniyle sağlık sorunlarının kamuoyunda yer bulması ve Adalet Partisi'nin çabası ülkedeki havayı değiştirmeye yetmişti. Celal Bayar 7 Temmuz 1965 tarihinde sağlık sorunları nedeniyle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından af edilmişti. Adalet Partisi 10 Ekim 1965 tarihindeki Milletvekili Genel Seçimi'nde tek başına iktidar olacak gücü kazanmış ve nihayetinde 27 Ekim 1965 tarihinde hükümet kurmuştu. Adalet Partisi'nin önündeki en önemli mesele Demokrat Partililere af meselesiydi. Çabalar sonuç verdi ve 3 Ağustos 1966 tarihinde çıkarılan kanun ile Demokrat Partililerin tamamı özgürlüklerine kavuştu (Yılmaz, 2017: 36).

Af tartışmalarının yanı sıra idam edilen üç ismin cenazelerinin ailelere verilmesi Adalet Partisi tabanında önemli bir beklentiydi. Af çabalarının başarıya ulaşmasıyla cenazelerin ailelere teslimi de gündeme gelmişti. Adalet Bakanı Hasan Dinçer konuyu gündeme getiren ilk isimlerdendi. Dinçer, cenazelerin ailelere teslimi için Hıfzıssıhha Kanunu'na göre bir engelin kalmadığını ve ailelerin bu konuda başvuruları olması durumunda cenazelerin ailelere verileceğini ancak ailelerden bu konuda bir başvuru olmadığını belirtmişti. Dinçer'in açıklaması karşısında aileler idamlar sonrasında taleplerini hatırlatınca cenazelerin teslimi gündemin sıcak konusu haline gelmişti (Menderes, 2012: 357-358).

Af çalışmaları sürecinde birçok krizle karşılaşan Adalet Partisi, 1967 yılında Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun cenazelerinin İmralı'dan ailelerin belirleyeceği yere taşınması hususunda harekete geçmişti. Hükümet bir anıt mezar fikrinden öte cenazelerin ailelere verilmesi için çalışma başlatmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1967b). Yüksek Adalet Divanı kararlarının affa uğraması sonrasında idam edilen üç ismin naaşlarının ailelere verilmesi son derece dikkat çekici bir adımdı. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında acıların ortadan kaldırılması için atılan adım kamuoyunda destek bulmuştu. Ancak her ne kadar bu adım desteklense de durumun siyasi bir gösteri halini almaması konusunda Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi tarafından hükümet açık açık uyarılmıştı (İpekçi, 1967).

Cenazelerin ailelerine teslimi için Adalet Bakanlığı çalışmalara başlamıştı. Bu kapsamda Adalet Bakanlığı cenazelerin teslimi konusunda herhangi bir engel olmadığı ile ilgili Sağlık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'ndan onay almıştı (Milliyet Gazetesi, 1967f). Gerekli girişimler neticesinde 25 Eylül 1967 tarihinde cenazelerin ailelere teslimine izin verilmişti (Milliyet Gazetesi, 1967e). Cenazelerin teslim edilme kararı beraberinde tartışmaları da getirmiştir. Üç aile de cenazelerin İstanbul'da oluşturulacak aile mezarlığına defnedilmesini istemiş ve yer aramaya başlamışlardı (Milliyet Gazetesi, 1967j). Fatin Rüştü Zorlu'nun naaşının Fatih'teki aile mezarlığına defnedilmesi kararlaştırılırken, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan'ın naaşlarının defin yeri olarak Eyüp Mezarlığı belirlenmişti. Bir başka husus ise cenazelerin defnedilmesinde tören olup olmayacağıdır. Süleyman Demirel yaptığı açıklamada cenaze törenlerinin izne tabi olmadığını ifade etmişti (Milliyet Gazetesi, 1967d). Bir yandan hazırlıklar devam ederken diğer yandan Adalet Partisi içinde de cenazelerin tesliminde tören meselesi tartışmalara neden olmuştu. Bir grup Demirel'in açıklamalarına paralel düşünceye sahip olsa da bazı Adalet Partisi'ndeki Demirel'e muhalif milletvekilleri cenazelerin taşınmasında hükümet üyelerinin bulunduğu bir tören olmasında ısrar etmiş ve bu isteklerini parti içinde Demirel'in aleyhine kullanmaya çalışmışlardı (Ant Dergisi, 1967d).

Cenazelerin ailelere verilmesi hususunda kamuoyunda her ne kadar olumlu bir hava oluşmuşsa da kısa sürede bu hava yerini gergin bir ortama bırakmıştı. Sol kesimin önde gelen yayın organı olan Ant Dergisi, üç ismin cenazelerinin İstanbul'a nakledilmesi karşısında tavır sergilemişti. Adalet Partisi'ni olayı şova dönüştürmekle eleştirmiştir (Ant Dergisi, 1967b). Mezar yerlerinin tespit edilmesi sonrasında ziyaret yeri haline geleceği ve bunun dini istismara yol açacağı uyarısında bulunmuştu (Ant Dergisi, 1967a). O güne kadar gelişmeleri yakından izleyen Senato Tabii Üyeleri⁶ harekete geçmişti. Cenazelerin taşınması hususunda sessizliklerini bozan Senato Tabii Üyeleri, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hitaben bildiri yayınlamışlardı. Milliyet gazetesi tarafından Cumhurbaşkanı'na muhtıra olarak değerlendirilen bildiride; Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve

⁶ 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi üyeleri eski görevleri olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne dönmeyerek 1961 Anayasası'na göre 157 sayılı yasa gereğinde yeni anayasa ile kurulan Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyesi olmuşlardır (Özgişi, 2012: 69).

Hasan Polatkan'ın naaşlarının nakli sırasında dini tören yapılmasının Türk Ceza Kanunu'na aykırı olduğundan böylesine bir törenin yapılamayacağını belirtmişlerdi (Milliyet Gazetesi, 1967i).

Tabii üyelerin bildirisine karşın Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşlarının taşınması çalışmaları devam etmişti. Adnan Menderes ve Hasan Polatkan'ın Eyüp Mezarlığına defin kararı Eyüp Belediyesi'ni harekete geçirmişti. Belediye Meclisi tarafından alınan karar neticesinde kamulaştırma faaliyetleri başlamıştı. (Milliyet Gazetesi, 1967h; Milliyet Gazetesi, 1967i; Milliyet Gazetesi, 1967c) Naaşların yeni yerine defini ile ilgili çalışmalar sürerken ilk tepki İstanbul Belediye Başkanı Süleyman Haşim İşcan'dan gelmişti. İşcan, Eyüp Belediye Meclisi'nin belirlediği yerde mezar yapılmasının kanuna aykırı olduğunu iddia etmişti. Konunun yargıya götürüleceğini ifade etmişti (Milliyet Gazetesi, 1967g).

Bu gergin havada basın, naaşların 3 Kasım 1967 tarihinde İstanbul'a taşınacağını duyurmuş, İçişleri Bakanı Faruk Sükan asayiş kontrollerine başlamıştı (Milliyet Gazetesi, 1967b). Cenazelerin 10 Kasım'dan bir hafta önce büyük gösteri ile taşınacağı yönündeki haberler tepkileri artırmıştı (Ant Dergisi, 1967e). Gerginliğin hat safhaya çıktığı 31 Ekim 1967 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'ne alarm verilmişti. Alarmin her ne kadar NATO dâhilinde verilen olağan bir uygulama olduğu belirtilse de hükümetin geri adım atması için yeterli olmuştu (Ant Dergisi, 1967c). Hükümetin geri adımı üzerine aileler tepki göstermiş ve cenazeleri teslim almaktan vazgeçmişlerdi. İçişleri Bakanı ile görüşen aileler hükümeti sert bir dille eleştirmişlerdi. Güzide Zorlu, hükümetin sözünden döndüğünü belirtmişti. Görüşme sonrasında aileler kamuoyuna şu açıklamayı yapmışlardı:

"Menderes, Zorlu ve Polatkan ailelerinin müşterek beyanıdır.

3 Kasım 1967 tarihinde İmralı Hapishane Adasından, Eyüp Sultan'a nakilleri hükümetçe kabul olunan merhum Başvekil ve Demokrat Parti Genel Başkanı Adnan Menderes, merhum Hariciye vekili Fatin Rüştü Zorlu ve merhum Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın aziz naaşlarının ebedi ve mütevazı istirahatgahlarına intikalleri muhterem efkârı umumiyenin yakinen takip ettiği ve vakıf olduğu gelişmeler muvaceheresinde maalesef şimdilik imkânsız hale gelmiştir.

İstanbul Sayın Belediye Meclisince tahsis olunan mezar sahası hakkında plan tadilinin imar ve iskân Bakanlığınca maatteessüf tasdik edilmemesi, nakil keyfiyetini tayin edemeyeceğimiz bir devre için sürüncemeye terk neticesini doğurmuştur.

Bu durum bizlere tavsiye edilen bir başka mahal, merhum devlet adamlarının ulaştıkları muhabbet ve manevi değerlere ve beynelislam dini inanç, örf ve adetlerle kabili telif bulunmadığı cihetle kabulüne imkân görülememiştir.

Muhtelif Bakanlar ile yapılan temaslar müspet netice vermemiş ve hükümetin en üst seviyesinde buluşup görüşüp teşebbüslerimiz ise şifahi ve telgrafla vaki müracaatlarımıza rağmen bizce anlaşılması imkânsız mülahazalarla iltifata mazhar olamamıştır.

Bu üzücü durum muvacehesinde kıymetli ölülerimize sevgi dolu sinesinde, kalbinde, hatıra ve vicdanında bir yer ayırmış ve hazin bir iştiyak ile onları her türlü resmi gösterişin dışında, ebedi istirahatgahlarına

tevdi etmek isteyen muhterem vatandaşlarımızın tahassürlerini giderememiş olmanın derin ıstırapı içindeyiz.

Sonsuz ıstırap ve hassasiyetimizin, İhtilal Mahkemesinin estirdiği terör ve acı dolu günlerin hasreti ile yananlar tarafından istifade ve istismar teşebbüsleri, bugüne kadar olduğu gibi bundan böyle de vakur sükûtumuzda mukabelesini bulacaktır.

Ölçüsüz bağlılık ve muhabbetlerini ibzal buyuran ve İstanbul'a kadar teşrif eden ve etmek isteyen sayısız aziz vatandaşlarımıza ihtiyar ve irademiz dışında cereyan eden bu tehir halini derin minnettarlık ve şükran duygularımızla ve teessürler arz ederiz.

Nihai irade daima büyük Allah'ındır.

Menderes-Zorlu-Polatkan Aileleri (Milliyet Gazetesi, 1967a).⁷

Hükümetin geri adımı aileler tarafından tepkiye neden olmuş ve cenazeler İmralı Adası'nda kalmıştı. Ailelerin bildirisinin yayınlandığı gün TBMM Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu adına bir bildiri yayınlanmıştı. Bildiride cenazelerin taşınması anayasaya aykırı, sisteme yönelik bir tehdit olarak tanımlanmıştı. Anayasal düzene karşı bu adımdan hükümet sorumlu tutulmuş ve gelişmeler karşısında açıkça tehdit edilmişti. Bildirinin özeti şöyledir:

“Alınlarında vatan hainliği damgası taşıyanlar için, ulusal geleneklerimize, dinsel kurallarımıza ve yürürlükteki kanunlarımıza aykırı olarak böylesine cür'etli gösteri tertipleyenler politik hayatımızda Patrona Halil ve Derviş Vahdetin'in yolundakilerle, Atatürk'ün izinde onlar arasında bir savaşın kışkırtıcılığını planlı şekilde yapmaktadırlar.

Bugüne kadar, sağduyunun hâkim olacağı ve sorumluların görevlerini yapacağı ümidiyle ilgilileri uyarmakla yetindik, ancak bugün 27 Mayıs Anayasasına dayanan hükümet başta olmak üzere sorumluların tutumlarında olumlu bir gelişme göremediğimizi esefle belirtmek ve böyle bir ortam içinde olayları yurt dışından seyretme arzusunu temsil eden davranışları da yadırgadığımızı ifade etmek isteriz.

Bütün devrimciler ve devrimci laik Cumhuriyet düzenine gönül vermişler iyice bilmelidir ki, 27 Mayıs'a yönelmiş bir siyasi irtica hareketinin değil, aynı zamanda dini irtica hareketleriyle işbirliği halindeki karanlık amaçlı bir direnişin karşısında bulunmaktadır. Atatürk'ün bütün vatandaşlarının Anayasanın kendilerine vermiş olduğu (uyanık bekçilik) görevini eksiksiz yapacağına güveniyoruz (Cumhuriyet Gazetesi, 1967a).”

Hükümetin verdiği karardan Süleyman Demirel sorumlu tutulmuştu. Partinin içinden bile Demirel'e karşı sesler yükselmişti. Demirel bu hususta sessizliğini yıllar sonra Anavatan Partisi'nin konuyu bir kez daha gündeme getirdiği günlerde bozmuştu. Demirel olayı basına şöyle anlatmıştır:

“1967'de, naaşların kaldırılması kararı hükümetimiz tarafından alınmıştı. İcra edileceği zaman, ortaya mezar sorunu çıktı. Mezarlar Eyüp'e nakledilecekti, yer de belirlenmişti. Belediye meclisi, planı tasdik

⁷ Aydın Menderes görüşmede hükümet üyelerinin cenazelerin taşınması konusunda son derece isteksiz davrandıklarını iddia etmişti. Yapılan görüşmede cenazelerin taşınması konusunda birçok engelin konulduğunu ifade etmişti (Menderes, 2012: 359).

etti ama Haşim İşcan, belediye başkanı olarak Yargıtay'a başvurdu ve kararı iptal ettirdi ve olay muallakta kaldı. O zamandan beri naaşlar meselesi zaman zaman gündeme gelir. Sorun, naaş olayı değildir. Abide olayıdır. Menderes'in adına, onun için Türkiye'nin görülür bir yerine abide yapılmalıdır. Benim söylediğim budur. Türkiye, önce buna hazır değildi. Ama şimdi hazırdır. Devlet töreni de yapılmalıdır (Milliyet Gazetesi, 1989)."

Cenazelerin ailelere verilmesi konusu 1974 yılında bir kez daha gündeme gelmişti. Başbakan Bülent Ecevit ailelerle görüşerek cenazelerin talepleri doğrultusunda verileceğini belirtmişti. Ecevit, hususu politik bir mesele haline getirmektense insani bir unsur olarak ele almış ve çözüme kavuşturulmasını istemişti. Bu nedenle Ecevit teklifini direk aileleri yapmış, basın üzerinden mesajlar göndermemiştir. Ecevit'in bu hamlesi Süleyman Demirel'i kaygılandırmıştı. Süleyman Demirel, Fatin Rüştü Zorlu'nun kızı Sevim Zorlu'yu ailelere göndererek Ecevit'in teklifini kabul etmemelerini istemişti. Sevim Zorlu ailelerle yaptığı görüşmede Süleyman Demirel'in yakında iktidara geleceğini belirterek, gelir gelmez meseleyi çözeceğini belirtmişti. Bunun üzerine aileler teklifi reddetmişlerdi. Süleyman Demirel sonrasında kurduğu hükümette mesele gündeme gelmemiştir (Menderes, 2012: 363).

3. İadeitibar Düzenlemesi

Cenazelerin ailelere verilmesi için 1967 yılındaki girişimde tepkiler karşısında hükümet geri adım atmış, 1974 yılında Bülent Ecevit tarafından başlatılan süreç oy kaygısı ve parti içindeki tepkiler karşısında Süleyman Demirel'in çabasıyla aileler tarafından reddedilmişti. Süleyman Demirel iktidara geldiğinde cenazelerin taşınmasını tekrar gündeme getireceğini söz vermesine karşın iktidar olduğunda sözünü tutmadı. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın cenazelerin ailelere verilmesi ve yeni bir yere defnedilmesi 1987 yılında yeniden gündeme gelmişti. Cenazelerin Celal Bayar'ın Bursa'nın Gemlik ilçesi Umurbey'deki anıt mezarının yanına taşınması haberleri kamuoyunda konunun yeniden tartışılmasına neden olmuştu. Umurbey'de Milli Savunma Bakanlığı tarafından görevlendirilen Mimar Sinan Gedim tarafından Celal Bayar'ın anıt mezarı için çalışma başlatılmıştı. Bir başka teklif ise mezarların İmralı adasında kalmasıydı (Milliyet Gazetesi, 1987a).

Kamuoyundaki tartışma 22 Mayıs 1987 tarihinde meclise taşınmıştı. İstanbul Milletvekili Turgut Özal ve 218 arkadaşı tarafından, "*Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kamun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu*" hazırlanmıştı. Rapor doğrultusunda hazırlanan tasarinın TBMM Genel Kurulu görüşmesinde partiler idamlara karşı bir tutum sergilemişlerdi. Ancak bu hamle yerel seçimler için kamuoyunu etkileme girişimi olarak değerlendirilmişti. Doğru Yol Partisi İstanbul Milletvekili A. Necla Tekinel, tasarinın zamanlamasına dikkat çekmiş, kişisel hukuk karşısında gereksiz atılmış bir adım olduğu iddiasıyla tasarıyı şu sözlerle eleştirmiştir:

“Bu istekler, şayet iktidar tarafından kabul edilemeyecek ölçüde aşırı bulunuyorsa, zaten bunun teklifine lüzum yoktur. Şüphesiz, mevcut teklifin, naaşları ailelerin isteklerine rağmen nakletmek gibi bir amacı olduğunu düşünmek bile istemeyiz. Böyle bir amacı ne insaf, ne vicdan, ne örf ve âdetlerimiz, ne de mevcut hukukî sistemimiz ile bağdaştırmak mümkün değildir. Sayın milletvekilleri, görüldüğü gibi, ailelerinin isteklerinin bilinmesine rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi huzuruna getirine bu kanun teklifinin amacı açık da değildir. Bu teklifle bu hukukî engel kaldırılmadığı gibi, yeni bir usul de ihdas edilmemektedir. Esasen, bu kanuna mevzu teşkil eden işlemler, belediye meclislerince de yapılabilecek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seviyesine getirilmesine lüzum olmayan işlemlerdir. Öte yandan bu teklif, getirilen şekliyle devletin tavrını belirtmek için yetersizdir. Devlet, yakın siyasi tarihimizin bu en büyük faciası hakkında suskunluğunu daha ne kadar devam ettirecek, ne zaman tavır alacaktır? Nihayet bu teklif, zamanlaması itibariyle de zihinlerde pek çok tereddütte yer verebilecek niteliktedir. Böyle bir teklifin getirilmesi için niye bu kadar geç kalınmıştır. Yoksa teklif gerekçesinde son derece yersiz olarak kullanılmış olan ve rahmetli demokrasi şehitleri için söz konusu olmayan iadeitibar arayışının son günlerde zarurî hale gelmiş olmasını mı bu teklifin zamanlamasında rol oynadığını kabul edelim? (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 252-253)”

Tasarı hakkında Doğru Yol Partisi İstanbul Milletvekili A. Necla Tekinel'den sonra Sosyaldemokrat Halkçı Parti adına Kahramanmaraş Milletvekili M. Turan Bayezit söz almış ve tasarının seçim yatırımı olduğunu ifade etmiştir. Bayezit de Tekinel gibi cenazelerin taşınmasında hukuki açıdan bir engel olmadığından yeni bir kanun çalışmasını eleştirmiştir:

“27 Mayıs, Türkiye Cumhuriyetinin siyasi tarihinde bir nokta olarak kalmıştı ve Anavatan İktidarının, cenazelerin naklini o zaman kararlaştırmasına mani hukukî hiçbir husus yoktu. Hukukî olmayan, fiilî bir durum var mıydı, onu bilmiyoruz; olmadığı kanısındayız; varsa açıklanması gerekir. O halde, mevcut değilse, 3,5 yıldır niçin yapılmamıştır da, 1987 yılının sıcak yaz ayları arifesinde, hem de Meclisin çalışmasının son günlerinde, bir de müstaceliyet istemiyle karşımıza getirilerek, 1987'nin sıcak yaz aylarının arifesinde yapılmaktadır? 1987 yazı, tekin yaz değildir arkadaşlar. 1987 yazı, 80 küsur belediye seçiminin yapılacağı, 1987 yazı, Anayasa oylamasının yapılacağı, bir yazdır. Bu arada parantez açarak arz edeyim, Sayın Başbakan cenazelerin naklini, ölümlere ait bir işlemi, Meclisten siyasi tasarruf olarak kendisi çıkarıyor da, yaşayanların yasaklarını Meclisten çıkarmaya yanaşmıyor; bu bir tezat ve bu tezadı da vurgulamak istiyorum. 1987 yazı, Anayasa değişikliği nedeniyle, geçici 4 üncü maddenin, siyasi yasakların halkoylamasına sunulacağı bir tarihin arifesidir ve yine, bir muhtemel; her ne kadar Sayın Başbakan İngilizcesiyle, «fifti fifti» birbirine eşit görse de erken seçimi; 1988 seçimiyle 1987 erken seçimini birbirine eşit ihtimalde görse de... (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 254)”

TBMM Genel Kurul görüşmesinde Demokratik Sol Parti adına söz alan İzmir Milletvekili Fikret Ertan, demokrasi vurgusu yapmıştır. Ertan simgesel bir adım atarak TBMM kürsüsünden idam edilen isimlerden özür dilemişti:

“Sayın milletvekilleri, öyle zannediyorum ki, ülkemiz giderek demokrasiyi gelenekleştirecektir. Türk halkı demokrasiden yanadır; yalnız, artık olaylara daha dikkatli ve daha homojen bakmak zorunluğumuz vardır. Menderes, Polatkan veya Zorlu'nun isimleri, tabii ki bazı yerlere verilebilir; Talat Paşa'nın da

verilmiştir, Cemal Paşa'nın da verilmiştir, İnönü'nün de verilmiştir. Sayın milletvekilleri, bundan sonra, olur ya, Ecevit'in de verilir, Demirel'in de verilir; bunlar, Türk Ulusuna iyi niyetle ve içtenlikle hizmet etmeye çalışmış insanlardır. İşte hepimiz politikacıyız, işte hepimiz bir şeyler yapmanın içtenliğiyle çırpınıyoruz. Eğer politikacılar birbirini anlayamazsa, birbirlerini karalamaya, yasaklamaya kalkarlarsa, Türk halkı bu olayları nasıl değerlendirebilir? 'Ben sözlerimi uzatmak istemiyorum. Bu kanun çok gecikmiş bir kanundur. Sayın Menderes'in ailesi bazı dileklerde bulunmuştur. Ben, düz bir milletvekili olarak, eski Başbakanlardan Sayın Menderes'ten, eski Dışişleri Bakanlarından Sayın Zorlu'dan ve eski Maliye Bakanlarından Hasan Polatkan'dan özür diliyorum (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 256-257).”

TBMM Genel Kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde “Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Kanunun (Kanun No. 3374) 6 Haziran 1987 tarihli Resmi Gazete de yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Buna göre (Resmi Gazete, 1987):

“Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun

Kanun No. 3374

Kabul Tarihi: 22.5.1987

MADDE 1. — *Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve eski bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı'da bulunan mezarları Başbakanın uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere törenle nakledilir.*

MADDE 2. — *İstanbul Vatan Caddesine "Adnan Menderes Bulvarı", İstanbul'da kurulmakta olan hızlı tramvay tesisine "Adnan Menderes Hızlı Tramvay Tesisi", İzmir Cumaovası'nda yapılmakta olan havaalanına "Adnan Menderes Havaalanı", Ereğli Demir Çelik Tesislerine "Ereğli Fatin Rüştü Zorlu Demir Çelik Tesisleri", Sarıyar Barajına da "Sarıyar Hasan Polatkan Barajı " adı verilmiştir.*

MADDE 3. — *Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.*

MADDE 4. — *Bu Kanunu Başbakan yürütür.*”

Turgut Özal ve arkadaşlarının teklifi ile çıkarılan kanun siyasi bir hesaplaşma ya da iadeitibarın aksine idamların siyasi malzeme haline getirildiği iddialarına neden olmuştu. Dahası kanunun birinci maddesinde Başbakan tarafından cenazelerin naklinin uygun görüldüğü yer ve devlet töreni yerine “tören yapılarak defin edilmesi” ibaresi aslında kanunun çok da başarılı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle yeni bir düzenleme yapılmadan cenazelerin nakli gerçekleşmemişti. Cenazelerin nakli ile ilgili olarak Aydın Menderes, Turgut Özal ile görüşmüştü. Turgut Özal görüşme sonrasında yaptığı açıklamada Adnan Menderes'in cenazesinin naklinin ailenin isteğine bağlı olduğunu belirtmişti. Devlet töreni yapamayacaklarını ancak Bakanlar Kurulu'nun katılımı ile bir tören yapılabileceğini ifade etmişti. Ancak Turgut Özal'ın belirttiğine göre Aydın Menderes bu teklifi

reddetmiş, Cumhurbaşkanlarına yapılan tören ile cenazelerin nakledilmesini istemişti (Milliyet Gazetesi, 1987b).

Adnan Menderes'in cenazesinin nakledilmesi bazı belediyeleri harekete geçirmişti. Kamuoyunda yeni yer arayışları geniş yer tutmuştu. Bu durum İstanbul'un Fatih ve Eyüp Belediyeleri'ni karşı karşıya getirmişti. Fatih Belediyesi Vatan Caddesi ile E-5 karayolunun kesiştiği tepeyi önermişti. Eyüp Belediyesi ise Eyüp Sultan Camii İmaret bahçesini önermişti. Ankara'da yapılan toplantıda iki yerinde ailelerin devlet töreni yapılmadan cenazelerinin nakledilmesini kabul etmesi durumunda Başbakan Turgut Özal tarafından teklif edilmesi kararlaştırılmıştı. Adnan Menderes'in cenazesinin nakli için aile devlet töreni şartının kabul görmemesi meselenin çözümünü engellemiştir. Böylece bir kez daha gündeme gelen cenazelerin taşınması gerçekleşmemişti (Süsoy, 1987).

Nihayet 11 Nisan 1990 tarihinde Anavatan Partisi Giresun Milletvekili Burhan Kara ve 40 Arkadaşının "22 Mayıs 1987 Tarih ve 3374 Sayılı Kanunun Adı ile 1 inci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu" TBMM Genel Kurulu'nda ele alınmıştı. Teklif üzerinde süren tartışmalar neticesinde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi tarafından kabul, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ise çekimser kalmış bazı üyeleri ret oyu vermişti. Oylama sonunda ilgili kanunun adı aşağıdaki şekilde değiştirilmişti:

"12 Haziran 1960 Tarih ve 1 Sayılı Kanunun 6 ncı Maddesi Uyarınca Kurulan Yüksek Adalet Divanınca Türk Ceza Kanununun 146 ncı Maddesine Göre Mahkûm Edilenlerin Hukuken itibarlarının İadesine ve Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ile isimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun"

Kanunun birinci maddesi ise şu şekilde değiştirilmişti: "Madde 1. — 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin, kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Kanunun 6 ncı maddesi uyarınca kurulan Yüksek Adalet Divanınca Türk Ceza Kanununun 146 ncı maddesine göre mahkûm edilenlerin hukuken itibarları iade edilmiştir. Bunlardan Eski Başbakan Adnan Menderes ile Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı'da bulunan mezarları Bakanlar Kurulunun uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere Devlet töreni ile nakledilir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 324)."

TBMM Genel Kurulu'nda kanun üzerinde yapılan görüşmelerde Süleyman Demirel ve arkadaşlarının ilgili kanuna ek konulmasını istedikleri "Adli sicilde ve özlük işlerinde ve Kanun uyarınca gerekli işlemler ilgililer tarafından resen yerine getirilir" cümlesi yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine Giresun Milletvekili Burhan Kara görüşülmekte olan tasarinın 2 maddesinde yer alan "Bunlardan eski Başbakan Adnan Menderes ile eski bakanlar Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı'da bulunan mezarları, Bakanlar Kurulunun uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere devlet töreni ile nakledilir." cümlesinin önüne "Bunlara ait sabıka kayıtları adli sicilden çıkarılır"

ibaresinin konulmasını teklif etmiştir. Ancak teklif TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 323-365; Milliyet Gazetesi, 1990d).

4. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın Anıt Mezara Nakledilmesi

TBMM tarafından çıkarılan kanun ile mesele çözüme kavuşmuştu. 1967, 1974 ve 1987 yıllarında yapılan girişimlerden son derece farklı bir ortam bulunmaktaydı. Sadece Demokrat Parti mirasından gelenler değil ülkede birçok kesim meselenin çözüme kavuşmasını desteklemişti. Buna örnek olarak Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin 40. yılını kutlamak amacıyla 14 Mayıs 1990 tarihinde “*Türk Demokrasisi ve 14 Mayıs 1950 Seçimleri Sempozyumu*”na hükümet adına Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, Sosyaldemokrat Halkçı Parti Genel Başkan Yardımcısı Deniz Baykal, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel katılmıştı. Sempozyumda idam edilen üç isme iadeitibarlarının verilmesi için cenazelerin devlet töreni ile nakledilmesi gerektiği ifade edilmişti. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise katıldığı televizyon programında idam edilen üç ismin cenazelerinin yapılacak anıt mezara nakledileceğini duyurmuştu (Milliyet Gazetesi, 1990a).

Anıt mezarın nereye yapılacağı ile ilgili olarak hükümet Mayıs başında harekete geçmişti. Anıt mezarın yer tespiti için Bayındırlık ve İskân Bakanı Cengiz Altınkaya görevlendirilmişti. Bakanlık yetkililerinin yaptıkları incelemelerde anıt mezar için Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Nakkaştepe, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün Kanlıca tarafındaki Sevdetepe ve Rumelihisar üstündeki Duatepe, belirlenmişti (Milliyet Gazetesi, 1990f). Cenazelerin 1 Haziran 1990 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Eyüp İlçesi, Topkapı-Edirnekapı yolu doğusunda Adnan Menderes Bulvarı kuzey batısındaki alana nakledilmesi kararlaştırılmıştı (Resmi Gazete, 1990). Kararın yayınlanması sonrasında anıt mezarın yapılacağı alandaki çalışmaların başlamasıyla tartışmalar da alevlenmişti. İmralı'dan cenazelerin taşınmasını devlet töreni ile yapılmasını eleştirenlerin yanı sıra hükümeti Doğru Yol Partisi'ni köşeye sıkıştırma amacıyla yaptığı ve oy kazanma amacıyla durumu suiistimal ettiği iddiaları ortaya atılmıştı (Tayyar, 1990; Milliyet, 1990c; Ertan, 1990; Soysal, 1990).

İddialar bu kez kamuoyundaki olumlu havayı etkileyememişti. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan 17 Eylül 1990 tarihinde, idamlardan 29 yıl sonra, İmralı Değirmentepe'deki mezarları Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, Başbakanlık Müsteşarı Sebahattin Çakmakoğlu ve aile üyelerinin huzurunda açılmıştı. Tabutla gömüldüğü tespit edilen naaşlardan Adnan Menderes'in alt çenesindeki altın diş sayesinde Aydın Menderes tarafından teşhis edilmişti. Naaşlar yeniden kefenlendikten sonra Truva adlı gemi ile İstanbul'a nakledilmişti. Aksaray Murat Paşa Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından devlet töreni ile anıt mezara defnedilmişti. Devlet töreninde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, TBMM Başkanı Kaya Erdem, Başbakan Yıldırım Akbulut, KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, Bakanlar ve birçok vatandaş katılmıştı (Milliyet Gazetesi, 1990b; Milliyet Gazetesi, 1990e).

Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın Anıt Mezara nakil edilmesi sonrasında, Anıt Mezarın onarımı, bakımı ve korunması hususunda 17 Temmuz 2003 tarihinde çıkarılan “Devlet Mezarlığı Dışında Defnedilen Bazı Devlet Büyüklerinin Mezarları Hakkında Kanun” ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)'na bırakılmıştır. İlgili kanun gereğince bu mezarların bakım, onarım, koruma, yönetim ve benzeri giderleri İçişleri Bakanlığı bütçesinden, buldukları il özel idare ya da belediyelerin talebi üzerine bu bütçelere aktarılarak kullanılabilir (Yıldız, 2012: 166-167).

Burhan Asri Apaydın 07 Mayıs 2012 tarihinde TBMM Başbakanlığına verdiği dilekçede Adnan Menderes'e Yüksek Adalet Divanı tarafından verilen mahkûmiyet kararının TBMM tarafından iptal edilmesi/yok sayılması talep etmişti. TBMM Dilekçe Komisyonu tarafından aşağıda belirtilen gerekçe ile talep reddedilmişti: “*Milli Birlik Komitesinin ölüm cezalarının infazına ilişkin aldığı 75 numaralı kararın bir parlamento kararı olduğu kabul edildiğinden, 22.05.1987 tarihli ve 3374 sayılı Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ile İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun ile bu Kanunda değişiklik yapan 11.04.1990 tarihli ve 3623 sayılı Kanunlarda adı geçen kişilerin hukuken itibarları iade edilmiştir. Bunun gibi, Milli Birlik Komitesi'nin 75 numaralı “infazların onaylanmasına” ilişkin kararının; geri alınması/yürürlükten kaldırılması/yok sayılması hususlarının TBMM Genel Kurulunun takdirinde olduğu düşünülmektedir. 3071 sayılı Kanun ve TBMM İçtüzüğü'nün ilgili maddeleri gereğince, itiraz yolu açık olmak üzere oybirliği ile karar verildi* (TBMM Dilekçe Komisyonu Karar Cetveli, 2013: 3-8). “

Sonuç

Darbeler beraberinde siyasi, ekonomik ve sosyal krizler yaratmakta, toplumda derin izler bırakmaktadır. Bu izlerin silinmesi demokrasi için son derece önemlidir. Sivil iktidarların birçok engelle karşı bu sorumlulukla hareket etmeleri demokrasinin gereklerindedir. Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta darbeyle tanışmıştı. Yüce Adalet Divanı yargılamaları ile Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiş ve cenazeleri İmralı adasına defnedilmişti. İdamlar günümüze kadar 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin en derin izi olarak gelmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a iadeitibar için cenazelerin İmralı adasından ailelerin belirlediği bir yere nakledilmesi süreci büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda atılan adımlar ordu tarafından tepkiyle karşılanmasının yanı sıra Demokrat Parti mirasını sahiplenmeye çalışan partilerin oy kaygıları meselenin çözümünde engelleyici bir rol oynamıştır.

Demokrat Parti mirasından yükselen Adalet Partisi'nin öncelikli hedeflerinden birisi Yüksek Adalet Divanı yargılamaları neticesinde ceza alanlara yönelik af çalışmaları olmuştu. Bu af çalışmalarına 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında ordu karşı çıkmış, bu yönde adım atan siyasileri açık bir şekilde tehdit etmekten çekinmemiştir. Bu tehditler uzun süre sivil siyasetin üzerinde varlığını hissettirmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın cenazelerinin ailelerine

verilmesi bu doğrultuda gerek siyasi arenada gerekse toplumda önemli beklenti oluşturmuştu. Ancak meselesinin çözümü af tartışmalarından çok daha karmaşık bir hal almıştı.

Cenazelerin ailelere verilmesi birkaç kez gündeme gelmişse de bir kesim devlet töreninin yapılması taraftarıydı. Adalet Partisi'nin bu konuda tavrı net değildi. Parti yöneticileri gelecek tepkilerden çekindikleri için devlet töreni olmadan cenazelerin teslimini planlarken parti içinde bu tutum sert eleştirilere neden olmuştu. Bunun yanı sıra süreçten siyasi kazanım elde etme çabaları meselenin daha da karmaşık bir yapı haline gelmesine neden olmuştu. Başbakan Bülent Ecevit'in ailelere talepleri doğrultusunda cenazelerin teslim edileceğini belirtmesi, Adalet Partisi'ni ve dolayısıyla Süleyman Demirel'i rahatsız etmişti. Demirel böyle bir çözümün aleyhine olacağından ötürü Ecevit'in teklifinin ailelerce reddedilmesi için harekete geçmiş ve başarılı olmuştu. Bu durum ailelerde devlet töreni beklentisini artırmıştı. Ancak Süleyman Demirel'in başbakanlık koltuğuna oturması sonrasında meseleyi yok sayması tepkilerin daha da artmasına neden olmuştu.

Meselenin çözüme kavuşması yine Demokrat Parti mirası gölgesinde gerçekleşmişti. Demokrat Parti mirasını sahiplenen ve bu mirasta iktidar olan Adalet Partisi meseleyi çözüme kavuşturamamıştı. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında yeniden şekillenen siyaset yeni siyasi partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Süleyman Demirel'in bir devam partisi olan Doğru Yol Partisi karşısında Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, Demokrat Parti mirasının önemli bir temsilcisi olmuştu. Yeni siyasi tabloda o güne kadar tek başına bu mirası sahiplenen Süleyman Demirel, Turgut Özal ile çekişmeye girmişti. Doğru Yol Partisi ile Anavatan Partisi arasındaki çekişmede Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal ve arkadaşları stratejik bir adım atarak konuyu bir kez daha gündeme getirmişti. Anavatan Partisi'nin hamlesine en sert eleştiri Doğru Yol Partisi tarafından gelmişti. Tüm bu çekişmeler 1990 yılına kadar sürmüştü. Kamuoyunun desteğini de alan Anavatan Partisi sürecin başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Bu kez daha geniş bir kesim tarafından destek bulan mesele çözüme ulaşmıştı. Böylece Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın mezarları Topkapı Anıt Mezarına geniş katılımlı devlet töreni ile nakledilmişti. Bunun yanı sıra Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan isimleri çeşitli tesisler, sokaklar vs. verilmiştir.

Kaynakça

- Ant Dergisi* (1967a) "AP'de Kararsızlık", 41, 10 Ekim.
- Ant Dergisi* (1967b) "Cenaze İstismarı", 40, 3 Ekim.
- Ant Dergisi* (1967c) "DP'lilerin Hükmü: Ölüler Affetmeyecektir!", 45, 7 Kasım.
- Ant Dergisi* (1967d) "İktidar Kavgası", 42, 17 Ekim.
- Ant Dergisi* (1967e) "Ölümler Üzerine Kirli Oyunlar", 44, 31 Ekim.
- Batur, Muhsin (1985) *Amlar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bayar, Celal (1999) *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Yay. Haz. Yücel A. Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BCA, 10-9-0-0. 330.1018.3.
- Boztemur, Recep (2017) *Türk Parlamento Tarihi, Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Yasama Faaliyetleri*, C. 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Bulut, Sedef (2009) "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, s. 73-90.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961a) "Basın Dün Bir Yuvarlak Masa Toplantısı Yaptı", 07.09.1961.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961b) "Liderler, Komutanlar Önünde Protokol İmzaladı", 25 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961c) "Parti Liderleri Dün Milli Antlaşmayı İmzaladılar", 06 Eylül.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961d) "Gürsel Parti Liderler, MBK de Kabine İle Görüştü, Kuvvet Komutanları Toplandı", 24 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963a) "Hükümlü Bayar'ı Karşılayanlar ve Partileri İçin Takibata Geçildi", 24 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963b) "Gençler Bayar'ı Protesto Ettiler ve AP Genel Merkezi Taşlandı", 25 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1967a) "Milli Birlik Grubu Sert Bir Bildiri Yayınladı", 1 Kasım.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1967b) "Naaşlar Cuma Ailelerine Veriliyor", 21 Ekim.
- Çavuşoğlu, Hüseyin (2016) "Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (3), s. 1043-1051.
- Çınar, Menderes (2012) *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)*, C. 2, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.
- Demirel, Tanel (2013) *Adalet Partisi ve İdeolojisi ve Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Tanel (2011) *Türkiye'nin Uzun On Yılı-Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dilligil, Turhan (1989) *İmralı'da Üç Mezar*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Erkanlı, Orhan (1972) *Anılar... Sorunlar... Sorumlular...*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Erkanlı, Orhan (1987) *Askeri Demokrasi, 1960-1980*, İstanbul: Güneş Yayınları.
- Ertan, Asım (1990) "Anıt Mezar İçin Proje", *Milliyet Gazetesi*, 07 Haziran.
- Gülmez, Nurettin ve Süleyman Aşık (2014) "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları", *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (29), s. 249-282.
- İpekçi, Abdi (1967) "Naaşlar Verilirken", *Milliyet Gazetesi*, 16 Eylül.
- İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Coşar (2010) *İhtilalin İcyüzü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kıyanç, Sinan (2018) *ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye'de Askeri Darbeler (1960-1980)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, Sami (2008) *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Hareketi*, İstanbul: Mikado Yayınları.
- Luttwak, Edward N. (1969) *Coup D'etat: A Pratical Handbook*, New York: Alfred A. Knopf.
- Menderes, Aydın (2012) *Babam ve Ben, Bir Çocuğun İktidarlar ve Darbeyle Yüzleştiği Anlar*, Ufuk Yayınları.
- Milliyet Gazetesi* (1961a) "Anlaşmaya Varıldı", 25 Ekim.
- Milliyet Gazetesi* (1961b) "Ordu Duruma Müdahale Ediyor", 24 Ekim.
- Milliyet Gazetesi*, (1961c) "Menderes İdam Edildi", 18 Eylül.
- Milliyet Gazetesi* (1967a) "Aileleri Cenazeleri Almaktan Vazgeçti", 01 Kasım.
- Milliyet Gazetesi* (1967b) "Cenazeler 3 Kasımda Eyüp'e Gömülecek", 27 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967c) “Cenazelerin Nakil Hazırlığı Bitiyor”, 22 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967d) “Demirel ‘Cenaze Töreni İzine Tabi mi?’ Dedi”, 03 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967e) “İmralı’da Bulunan Naaşların Nakli İçin Belge Verildi”, 26 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1967f) “İmralı’daki Naaşlar İçin Demirel’in Dönüşü Bekleniyor”, 16 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1967g) “İşcan: “Mezarlıkla İlgili Karar Hükümsüzdür”, 26 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967h) “Menderes’in Kabri İçin Eyüp Mezarlığının Planı Değiştirilecek”, 14 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967ı) “Mezarlar İçin Eyüp’te Yer Ayrıldı”, 21 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967i) “Tabii Senatörler, Sunay’a Bir Muhtıra Verdiler”, 07 Ekim.

Milliyet Gazetesi, (1967j) “Menderes, Zorlu ve Polatkan İçin Mezar Aranıyor”, 30 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1987a) “3 Mezar Umurbey’e Taşınısın”, 28 Mayıs.

Milliyet Gazetesi (1987b) “Aileler İstemezse Mezarları Nakletmeyiz”, 28 Mayıs.

Milliyet Gazetesi, (1989) “Demirel’den Özal’a Taş”, 07 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1990a) “14 Mayıs’a Kutlama”, 15 Mayıs.

Milliyet Gazetesi (1990b) “29 Yıl Sonra”, 17 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1990c) “Anıt Mezara Hızlı Hazırlık”, 06 Haziran.

Milliyet Gazetesi (1990d) “Menderes’e İade-i İtibar”, 12 Nisan.

Milliyet Gazetesi, (1990e) “Hazin Tören”, 18 Eylül.

Milliyet Gazetesi, (1990f) “Menderes’e Anıt Mezar”, 12 Mayıs.

Özişi, Tunca (2012) *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Resmi Gazete (1960) “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun”, 10525, 14 Haziran.

Resmi Gazete (1961) “Yüksek Adalet Divanınca Verilen Ölüm Cezaları Hakkında Milli Birlik Komitesi Kararı”, 10908, 16 Eylül.

Resmi Gazete (1962) “Anayasayı İhlal Suçundan Yüksek Adalet Divanınca Mahkum Edilenlerin Cezalarının Kısmen Affı Hakkında Kanun” 11235, 18 Ekim.

Resmi Gazete (1987) “Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan’ın İmralı’da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun”, 19479, 6 Haziran.

Resmi Gazete (1990) “Bakanlar Kurulu Kararı”, 20535, 1 Haziran.

Soysal, İlhami (1990) “Unutulur mu?”, *Milliyet Gazetesi*, 01 Ağustos.

Süsoy, Yener (1987) “Menderes’e İki Mezar”, *Milliyet Gazetesi*, 01 Haziran.

Tayyar, Şamil (1990) “ANAP’lılar Senaryo Peşinde”, *Milliyet Gazetesi*, 23 Mayıs.

TBMM (2019a), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957 [Erişim Tarihi: 15.06.2019].

TBMM (2019b) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961 [Erişim Tarihi: 15.06.2019].

TBMM (2019c) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965 [Erişim Tarihi: 16.06.2019].

TBMM (1961) *Yüksek Adalet Divanı Kararları*, Yassıda 1960-1961.(Tutanak Kayıtları TBMM Kütüphanesi).

TBMM (1970) *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 57, 50. Birleşim, 13 Mart.

TBMM (1974) *Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (27.2.1974 tarihli 46 ncı Birleşimden 4.4.1974 tarihli 62 nci Birleşime kadar), C. 2, Ankara: TBMM Meclisi Matbaası.

TBMM (1977) *Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1.11.1976 tarihli 1 nci Birleşimden 8.12.1976 tarihli 16 ncı Birleşime kadar), C. 21, Ankara: TBMM Matbaası.

TBMM Dilekçe Komisyonu Kurul Karar Cetveli (2013), 17, 08 Temmuz.

TBMM Tutanak Dergisi (1987), 110. Birleşim, D. 17, C. 41, 22 Mayıs.

TBMM Tutanak Dergisi (1990), 101. Birleşim, D. 18, C. 43, 11 Nisan.

TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı (2012) “Süleyman Demire Görüşme Tutanağı”, Ankara.

Topçu, İlyas ve Sema Akılmak Topçu (2017) “Adnan Menderes’in Yargılanması ve İdamı” *Akademik Bakış Dergisi*, 61, s. 59-80.

Türkeş, Alparslan (2000) *27 Mayıs ve Gerçekler*, Ankara: Berikan Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2012) *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XXII. Dönem (2002-2007)*, C. 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Yılmaz, Erdal (2017) “Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32), s. 21-64.